

Legenda Sarkadi Imréről

Ágh István: Sarkadi Imrét nem ismertem személyesen, csak láttam a Hungáriában, egyszer a villamoson hadonászott, gesztikulált. Azon a szerencsétlen napon én nyitottam neki ajtót Kondoréknál, mint a legfiatalabb. Messze volt a szoba a bejárattól, végig kellett mennem a műtermen. Kondor Béla és felesége, Ágota, Juhász Jenő építész meg én voltunk együtt. Akkor este véletlenül kerültem oda, Kondorékkal elég jó kapcsolatban voltam, föl hívtam őket az Építész Pincéből, és azt mondta Ágota, két példányuk van az *Angol költők antológiájából*, az egyiket nekem adja. Elmentem a könyvért. Iszogattunk, beszélgettünk, egyszer csak szól a telefon a műteremlakás túlsó végéből. Szaladok, fölveszem, Sarkadi beszélt, eljönne, a Rádióban Gagarin űrrepüléséről olvasott föl, megivott már egy üveg konyakot, fél óra múlva itt lesz. Akkor még nem tudtam, micsoda mániákusa volt a repülésnek.

Somlyó György: Az is volt, igen. Repülő volt vitorlán is, repülni szeretett.

Ágh I.: Megjelent, ballonkabát volt rajta az enyhe időben. Akár egy vízimadár, a feje, a nyaka, a széles mozdulatai olyanok, mint egy géznek. Ágotának kihúzott egy csokor ibolyát a zsebéből, belerúgott a világ legszebb, legokosabb fekete macskájába, aki még a kedves vendégek előtt is meg szokott hajolni. Mikor leült a fából csinált karosszékre, akkor teljesen megváltoztak az italosnak tetsző mozdulatok, szavak, valami magas filozófiába bonyolódtak Juhász Jenővel. Kondort nem hallottam soha hosszasan filozofálgatni, most is csak beleszólt. Így telt az este, egyszer csak azt mondja, ő nem prózaíró, ő költő. Kiment a modell-dobogóra és hasrafekve írt. Éjfél körül haza indultunk, jött utánunk, de a lépcsőházból visszafordult, ott felejtette a sapkáját. Cigaretázva vártuk, késett. Kondor már előbb elaludt, miután megitta az alkoholsemlegesítő tejet. Ágota visszament a lakásba, de nem találta sehol, elkezdtek keresni mi is, kinéztem a Bécsi utcára az ötödik emeletről, nem láttam semmi feltűnőt, nemsokára megint kinéztem a műteremablakon, s akkor egy mentőt láttam befordulni, és szaladtam le a lépcsőn. Nem tudtam, hogy két bejárata van a háznak, egyik a Bécsi, a másik a Fehérhajó utca felől, hisztériásan kerestem a kijáratot. A nyomozáskor nagyon firtatták, miért nem tudtam, hogy hol kell kimenni? A házmester kiengedett. És akkor megláttam a betonon, s ha vízimadárhoz hasonlítom, mint egy lelőtt gép, ahogy rátekeredett a ruhája, feje körül kifolyt agyvelő. Borzalmas. Imre! – kiáltottam magamon kívül, feltűnő volt ez a rendőröknek, betuszkoltak az egyik kocsi. Végig kellett nézmem, amint fényképezik, mérnek körülötte, s elviszik. Vallattak, jegyzőkönyveztek, azután kiengedtek az autóból. Fölmentem a többiekhez, kétségbeesve kérdez-

---

Ágh István, Cseres Tibor, Hubay Miklós, Kuczka Péter, Mészöly Dezső, Somlyó György visszaemlékezései. (Elhangzott a Kossuth rádióban, 1992. 03. 22-én.)

gettük, miért csinálta, mit akarhatott? Most már az a feltevés, esetleg arra gondolt, hogy a majdnem egy méter széles párkányról beintetet, megijeszt bennünket. Mit következtethetett a rendőrség a versből?

Somlyó Gy.: Ja az a vers, amit ő ott írt.

Ágh I.: Igen.

Somlyó Gy.: És azt te ismered?

Ágh I.: Nem.

Somlyó Gy.: Nem láttad soha.

Ágh I.: Nem

Somlyó Gy.: Szóval ezt nem lehetett olvasni?

Ágh I.: Hát én nem tudok róla. A rendőrség nyomozati anyagként lefoglalta.

Somlyó Gy.: Igen, de hát attól még nem titok.

Ágh I.: Nem tudom.

Somlyó Gy.: T. i. ebben lehet valami, miután búcsúlevél nem maradt.

Ágh I.: Az nem búcsúlevél lehetett, inkább vers, ha azzal ment ki a dobozó, én költő vagyok.

Somlyó Gy.: Igen, de azt nem tudjuk, hogy mit írt.

Ágh I.: Kondor szerint, aki megnézte, azt mondta, érdektelen, vagy valami ehhez hasonlót mondott, de nem hiszem, hogy ő objektíven képes volt elolvasni, ha másnap megjegyezte nekem, hogy inkább ő döglött volna meg.

Hubay Miklós: Az én első találkozásom Sarkadival a tragikus Sarkadival való találkozás volt. Nem ismertem őt, Genfben voltam és a Válaszban olvastam egy novellát. Megrendítő, tragikus nagy novellát, a *Szőkevényt*. Oda voltam, azon nyomban próbáltuk ott lefordítani franciára. Aki olvasta, azt mondta, az akkor felcsillagzó Camus-re utalva, hát ez izgalmasabb, mint Camus.

Mészöly Dezső: A számból vetted ki a szót, mert én annakidején, mikor megkértem, hogy Imréről írjak, azzal kezdtem, hogy a megismerkedésünk úgy történt, hogy elolvastam egy ismeretlen író novelláját a *Válaszban*, és ez a *Szőkevény* volt. Sivatai körülmények voltak a magyar novellisztikában egy darabig akkoriban. Ennek a novellának a varázsát az adta meg, hogy ez egy, a háború végén katonaszökevényként agyonlőtt fiúról szól, akinek az utolsó napja. Erről van szó. De végig első személyben elmondott novella. Imrének a legbelsejéből jött ki ez az ötlet, hogy első személyben mondja el, és ezáltal végig azt reméljük, hogy mégse fogják a fiút agyonlőni. Úgy, hogy amikor agyonlövik, az úgy hat ránk, mintha ránk irányulna a lövés. Csodálatos novella. Elolvastam ezt a novellát, elkezdtem vallatni unokatestvéreket, Vargha Balázst, aki Debrecenben végezte a teológiát, hogy ismeri-e Sarkadi Imrét? Annyit tudtam róla, hogy debreceni. Azt mondja, hogyne, most itt van Pesten, a rádiónál dolgozik. Én akkor dramaturg voltam a Madách Színháznál, és ez nekem, azt mondhat-

nám ürügyet adott, hogy felhívjam Imrét ismeretlenül. Elmondtam neki kellő dramaturgi dadogással, ahogy az ember egy ismeretlen íróval kezd beszélni, hogy a novellájában annyi a drámai elem és a dialógusok annyira elevenek, hogy nem akarna-e esetleg drámát írni ebből a témából, vagy más témából. Imre komolyan válaszolgatott, de végig a szöveg alattija ennek a beszélgetésnek számomra az volt, hogy szerettem volna barátomnak megszerezni a *Szőkevény* íróját. Debreceni nyelvjárásban beszélt, de nem öntudatosan, sőt azt mondhatnám, hogy úgy beszélt, mint aki tulajdonképpen már leszokott róla, csak hiába, nem jön a szájára másként a szó.

Cseres Tibor: Diák korában mezei futóbajnok volt a Kisokban, Debrecenben, ő volt a mezei futás bajnoka, és a tanárai és a növendék társai később is, nem mint író ismerték, nem mint íróra emlékeztek rá, hanem a mezei futás bajnokát tisztelték Sarkadiban.

Erős fizikuma volt egyébként, szívós volt, sovány, de olyan inas, a szorítása olyan erős, hogy birkózni vele kockázatos volt.

Mészöly D.: És hát nagyszerűen tudott úszni, fejest ugrani.

Cseres T.: Vitorlázni.

Kuczka Péter: A birkózásról jut eszembe, hogy az egyik legérdekesebb birkózásnak szemtanúja voltam. Ez Pécs városában történt a szállodában, amikor veled együtt ugye Szeberényi, Cseres, Sarkadi, Tardos, én, leutaztunk Pécsre, éppen ilyen, idézőjelbe téve, ilyen falukutató akció céljából körülnézni, hogy mi van a városban. Tardos akkor még nem egészen úgy gondolkodott, mint később, nem sokkal korábban jelent meg neki Komlóról azt hiszem egy nagyon dicsérő szövege. És vacsoránál Sarkadi azt mondta neki, hazugság az egész, amit Komlóról írtál. Eddig még nem volt semmi baj, fölmentünk a szobába, hárman aludtunk egy szobában, egyszer csak azt veszem észre, hogy ezek kiabálnak egymással. Először úgy hangzott, mintha egy Arany vesszorról vitatkoztak volna, már feküdtünk, majd felugrott az egyik az ágyból, majd felugrott a másik az ágyból és elkezdtek verekedni, a szó legszorosabb értelmében, de úgy verekedtek, hogy a szekrény szétdőlt.

Mészöly D.: Tardos is izmos ember.

Kuczka P.: Tardos is erős fiú volt, igen. Én próbáltam őket szétválasztani, nem nagyon sikerült, aztán lecsillapodtak végül, lefeküdtek, elaludtunk. Másnap reggel Tardos eltűnt. Estére megjött Komlóról és bocsánatot kérve közölte, hogy Sarkadinak igaza volt. Meg is írta Tardos ezt később a *Csillagban*.

Cseres T.: Király István szerkesztette. Sarkadi a *Szabad Szó* szerkesztőjeként járta a vidéket, a korai esztendőkből, tehát 45–46–47-ben, úgy függetlenül a debreceni életétől, nagyon erős tárgyismerete volt a falusi életről.

Kuczka P.: 53 őszén az Írószövetségben megjelent Erdei Ferenc, aki akkor igazságügyminiszter volt, és Hegedűs András, aki később aztán miniszterelnök lett, akkor nem tudom pontosan, hogy mi volt. 20–25 íróat összehívtak azzal,

hogy menjünk ki, utazzunk ki vidékre, mert akkor folyt az, hogy volt lehetőség kilépni a szövetkezetből. Ez a Nagy Imre programjához tartozó lépés volt, és akkor a Sarkadival mi azt vállaltuk, hogy elmegyünk Nyírségbe, mert megkérdeztem Erdeit, hogy hol a legnehezebb a helyzet, és Erdei azt mondta, hogy a Nyírségben. Akkor mi odamentünk, először természetesen Debrecenbe, ott néhány napot eltöltöttünk, jól éreztük magunkat, sült halat ettünk, ott volt a vásár, és ott volt az a ringlispil, amiből a *Körhinta* lett. Nemcsak azért választottam azt, hogy Sarkadival menjek, mert a *Szőkevényt* természetesen én is olvastam, meg hát 52-től elég közeli barátságban voltunk, hanem azért is, mert tudtam, hogy rendkívül nagy a faluismerete, hiszen 52-ben, 53-ban még tanított is falun.

Hubay M.: Azért ment el, hogy megismerje, minden programtól függetlenül – hol volt még akkor Nagy Imre? –, hogy mi az igazság. Rettenetesen kétségbeesve jött vissza. Arra emlékszem.

Kuczka P.: Igen, és egy hosszú levelet írt Darvasnak, ez a levél később a hátrahagyott írásai között meg is jelent, a falusi helyzetről, az oktatás problémáiból kiindulva, tényleg kétségbeesett...

Hubay M.: Az általános helyzetről.

Kuczka P.: Igen.

Mészöly D.: Neki mély gyökerei voltak a magyar vidékben. Tehát az, hogy kiment megnézni a falut, ahogy a Miklós az előbb említette, az csak azt jelentette, hogy sejtette a rengeteg hazugságot, de ahhoz, hogy ezt megírja, ahhoz neki kellett az, hogy megnézzze és tényszerű érveket sorakoztathasson föl.

Kuczka P.: 51 után a helyzet következtében, most az irodalompolitikai helyzetre gondolok elsősorban, meg a politikaira is, Sarkadi válságba került. Megjelent a *Rozi* című regénye, ezt 1951 karácsonyán a Szabad Népből egy kritikával az öncélú irodalom csődjének nevezte...

Mészöly D.: El volt keseredve, hozta nekem.

Kuczka P.: ...hátralépésnek, hadd olvassam ezt a pár mondatot: „hátralépésnek a tehetséges, élesszemű, haladó szándékú író életművében”, megállapította a bántóan erős Móricz hatást, és azt, hogy a műből hiányzik a falu valódi mozgatóinak, a kommunistáknak bemutatása, a munkásosztály tevékenysége, stb. Sarkadi három év múlva válaszolt az Irodalmi Újságban erre a kritikára, *A sematizmus kérdései* címmel. Szó szerint mondom, amit én írtam erről a dologról. Láttunk már akkor és később is számos önkritikát, de Sarkadié szinte példátlan volt. Elfogadta a cikkíró véleményét, csak egyetlen pontban, az ellensematizmus ügyében vitázott velem, majd oda lyukadt ki, hogy jobban kell, éppen azért, hogy jobbakat írjunk, jobban kell szeretni és ismerni népünket, hogy igazán jól tudjuk ábrázolni. Ettől kezdve majdnem két éven keresztül Sarkadi rettentő nehezen írt.

Cseres T.: A *Gál János útját* írta, az irodalompolitika harmadosztályú József Attila-díjat adott neki, ami azt jelenti, hogy tulajdonképpen nem figyeltek rá, mert elhanyagolható elemnek tekintették eleinte.

Hubay M.: Sarkadi manipulálása, felhasználása, a cicázás vele, a hol jutalmazása, s hol megbüntetése: ez őt olyan csőbe vitte bele, amelyen kívül maradt végül az ő tündéri nagy tehetsége. Én mindig elbámultam azon, hogy leül az írógéphez, elkezd rajta szédítő gyorsan zongorázni, és pár perc múlva kihúzza egy-két teleírt lapot, és bármit írt is le, az olyan természetes közvetlenséggel jelenik meg, ahogy alig tudta valaki is, az élő világirodalomban megközelíteni a létnek a magától értetődő formáit... Minden ízében létező volt, élő volt, ősidők óta ismerős volt, ha Sarkadi írta. Ez rendkívül nagy adomány, ha valakinek ez megvan, született elbeszélő, a többinek meg kell küzdenie érte, hogy az legyen. És mindegy volt, hogy falusi életről írt-e vagy nem. Emlékszem az ő első görög tárgyú novelláira – hát ki tudott az antik mítoszba úgy belemenni, olyan természetességgel megszólaltatni az isteneket is? – Kerényi Károly oda lett volna tőle.

Mészöly D.: Vagy Móricz Zsigmond, aki szintén...

Hubay M.: Abban mégis igaza volt a boldogtalan, boldogult Gimes Miklósnak, hogy Móricz Zsigmondot emlegette, csak hogy nem „hatásról” volt szó, hanem arról, hogy Móricz után megint született Magyarországon egy génius, aki számára az élet ábrázolása nem volt verítéket okozó feladat, hanem maga is az élet egyik természetes megnyilatkozása. Írt, vitorlázott, barátkozott, politizált: ugyanaz a stílus, ugyanaz a szellem.

Mészöly D.: Ömlött a tolla alól...

Hubay M.: Ez itt a lényeg, nem az, hogy kit ábrázolt, kulákot vagy szegény parasztot, és hogy ez belép-e vagy nem lép be. Ebbe a hamis játékba őt behúzták.

Cseres T.: Ő írt először a bácskai magyarok pusztulásáról, a bácskai 44-es vérengzésről. Azzal a nehezéssel írta meg, hogy görög miliőbe tette a novellát, úgy, hogy ezáltal senki se ismert rá a magyarok tragédiájára, hanem egy általános, emberi, háborús tragédiává duzzasztotta, szűkítette a novellát, hatása így is jelentős volt, de nem érte el a végső hatást, mert visszahúzta a magyar vonatkozástól.

Hubay M.: A *Válaszba* nemcsak novellákat írt, hanem színikritikákat is, és olyan ragyogó színikritikákat, hogy érdemes újraolvasni, hála istennek lehet is, mert megjelentek kötetben is. Emlékszem, hogy amikor a Finogenov, vagy Afi-nogenov nevű dilettáns szovjet világnagyság darabját levágta, a *Kisunokámat*, és le tutsekannuskázta a szerzőt, akkor Illés Béla pár nap múlva, azt hiszem a Népszabadság hasábjain, lemennydörögte Sarkadit, mint szovjetmocskoló ellenforradalmárt. Attól kezdve nem írhatott többet színikritikát.

Cseres T.: Illés Béla kritikája a *Kisunokám* című fércműről apoteózisra Sarkadi ellenében, az hozta össze Illés Bélával Sarkadit, akinek a befolyása

a Sarkadi későbbi téesz novelláira közvetlen személyes hatással volt, személyes találkozásaik alkalmával sarkallta Sarkadit arra, hogy a József Attila-díjat szerezzze meg még egyszer, a nagyobbat is, és kijárta Illés Béla ezt neki, sőt a *Veréb dűlő* című téesz vonatkozású könyvére a Kossuth-díjat is megkapta, és ez volt a politikába való behúzásnak a módja.

Hubay M.: Mindaz, amit mondasz igazolja azt, amit én mondtam.

Mészöly D.: Nem tudom, emlékeztek-e, hogy a szigligeti alkotóházban van ott az iroda melletti falon egy muflonfej, nemcsak fej, hanem egy muflon nyak is hozzátartozik ehhez a fejhez, egy ilyen kitömött muflon, tökéletesen van preparálva, teljesen olyan, mintha ott egy eleven fél muflon lenne. Imre ezt egy este – holdvilágos este volt – leakasztotta, és ezzel a muflon fejjel odalopódzott az egyik földszinti szobában alvó Katona Jenőnek az ablakához, Imre leguggolt olyan alacsonyra, a muflont föltartva és betartva egy kicsit az ablakon, hogy az teljesen úgy hatott, mintha egy eleven muflon oda bejött volna. Holdfényben ott volt a muflon, Jenő aludt, és Imre tökéletesen utánozva egy muflon bőgését, elbődült. Mire Katona Jenő felült és meglátta, hogy az ő ablakában ott egy muflon! Méghozzá úgy áll ott, hogy a nyaka már benyúl a szobába.

Kuczka P.: Katonának nem volt puskája...

Mészöly D.: Nem. És Jenőnek nem volt elég humorérzéke, borzasztóan megharagudott érte a Sarkadira. Állítólag azért, mert hajnalig nem tudott elaludni, olyan szívdobogást kapott. Imre nem tudta, hogy Jenőnek a szívével baj van, ha tudta volna, biztos nem csinálta volna. Vele úgy lehetett játszani, mint senkivel, illetve mint minden gyerekkel.

Cseres T.: A humor nála tragikummal párosult.

Kuczka P.: A játékaik közé tartozott ez a gömbfejű história is. Volt a történet, egyébként Tardos hozta ezt a történetet. Egy fiatalember éjszaka el akar menni a szomszéd faluba, meg akarja látogatni a leányt, a menyasszonyát, és elindul, majd fogja magát, hogy megrövidítse az utat, át akar vágni az erdőn. És megy az erdőben, egyszer csak egy tisztásra ér. Eddig a holdat felhők takarták el természetesen, most hirtelen elmennek a felhők, világosság támad, és látja a fiatalember, hogy a tisztáson jön vele szembe valaki, egy alak, akinek nincs szeme, nincs füle, nincs orra, nincs szája, ő a gömbfejű. Ettől megrémül a fiatalember, elkezd rohanni, átugrik a patakon, a sziklákon, mit tudom én, min, és hallja a háta mögött a gömbfejű lihegését, nem tudom, mivel lihegett, ha szája nem volt, vagy hogyan lihegett, mindegy, lihegett. A fiatalember kijut az országútra a holdfényben és meglát egy szekeret. Megmenekültem, gondolja, rohan a szekér után, felugrik, a kocsis bóbiskol a bakon, a fiatalember hátulról a szekéren megrázza, hajts kocsis, mondja, a kocsis nem válaszol, majd lassan visszafordul, nincs szeme, nincs szája, nincs orra, ő a gömbfejű. Ez volt az alap-történet, amit Tardos hozott, aztán mi magunkat kineveztük, vagy minket kineveztek gömbfejűeknek, mert ezt a történetet minden változatban mesél-

gettük, szaporítottuk, gyarapítottuk, és olyan változatban is, hogy megjelent a gömbfejű a központi bizottság ülésén, vagy megjelent a parlamentben, mit tudom én, hogy hol, és rém jókat neveltük, szórakoztunk.

Cseres T.: Hadd mondjak én el egy élesen emlékezetemben élő Sarkadi tréfát, történetkét, szintén erdei útról. Az erdőben egy fehér lovon fehér ruhás herceg üget, és jön vele szemben egy csúf boszorka, iszonyatos csúf arccal, a vállán egy bagoly. Megállítja a lovast, és azt mondja, fiatal herceg, ha kitalárod, hogy mi van a vállamon, háromszor a tiéd leszek. Azt mondja a herceg, tonhal. Azt mondja erre a boszorka, határeset, elfogadom.

Hubay M.: Kuczkánál az erdő és a gömbfejű rém felidézi Ady világát. A Cseres anekdotájában megjelenő herceg is talán ugyanebből az erdőből való.

Cseres T.: A Jó Csönd Herceg.

Kuczka P.: Benne volt a félelem a történetben.

Hubay M.: Úgy rémlik, hogy a balladára épülő Kőműves Kelemenben, amely mostanában olyan szép színházi utóéletet nyert megzenésített változatában, abban szerepel a Gömbfejű. Valamilyen formában, de ott van ez a gömbfejű iszonyat. Sarkadi balladás világa közel áll az Adyéhoz: Sarkadi nemcsak a nevébe zárva őrizte Adyt, hisz a Sarkadi nevében benne vannak Ady betűi. Eredetileg még az ipszilon is benne volt.

Kuczka P.: Még valamit, a Tardos mesélte, azt talán meg is írta a börtönaplójában, *A tengervíz sós*, ez volt a címe. Tardos megírta, hogy sokat, sokszor vallatták őt arról, hogy mi ez a gömbfejű, hogy hogyan van.

Hubay M.: Biztos arra gondoltak, hogy a gömbfejű csak Rákosi lehet. Rákosiban volt valami manószerű. És nála gömbfejűbbet nem szült magyar anya.

Kuczka P.: Arra gondoltak, hogy összeesküvés, hogy a csapat, amelyik gömbfejűeknek nevezi magát, összeesküvő banda.

Cseres T.: Sarkadiban volt egy iszonyatos félelem, a ráktól félt. Az apja halálát végig látta, végig nézte, végig élte, aki egy szép természetes férfiú volt, és a rák hatása alatt összezsugorodott, a feje is összement, és a szenvedés heteken keresztül elsorvasztotta őt. Ez a halál volt a kísértete Sarkadinak, és azzal tetézte ezt a félelmet, hogy az édesanyja is rákban halt meg és a húga is rákos volt. Úgy érezte, hogy az ő végzete a rák, amely, ha nem történik vele egyéb, akkor közelesen utol fogja őt érni.

Mészöly D.: Ágyban, párnák közt halni meg, ez volt a réme neki.

Cseres T.: Igen, rákban, ágyban, párnák közt. És ez volt az oka annak, hogy ő a tömény italokra vetette magát. Szigligeten pl. én kaptam a feladatot, hogy az ő vásárolt pálinkáját lopjam el és rejtsem el. Ez nekem sikerült is legtöbbször, mert amíg ő távolt volt, addig a szobájába besurrantam és elhoztam a palackot, és elrejtettem az én szobámban valahol. Megtudta, hogy ki a tettes, és akkor éjjel a nyitott ablakomon bemászott, át az emeleti ablaksoron, átgázolva, átkapaszkodva bejött, visszaopta a pálinkát és hajnalig elfogyasztotta.

Kuczka P.: Akkor is elég rosszul éltünk, ennek következtében hol volt pénzünk, hol nem volt pénzünk, ezért találták ki – azért nem azt mondom, hogy találtuk, mert én ebben nem voltam benne – a KBK nevezetű intézményt, amely azt jelentette, hogy kisebb baráti kölcsön. Ezt a szót kellett ki mondani, hogy KBK, és akkor az értő a zsebébe nyúlt, előhúzott egy tízest és átadta. Ezt természetesen nem volt kötelező visszaadni, ez a KBK rendszer olyan volt, hogy nem kellett visszaadni, de azért mindig visszaadtuk. Vagy ment körbe.

Cseres T.: Nekem máig is vannak adósaim.

Kuczka P.: Jóisten, csak nem én?

Mészöly D.: Imrének az volt a szokása, hogyha egy barátjától pénzt akart kölcsönkérni, akkor hátulról odament, szelíden és az összeget az ujjával ráírta a hátára, azt ki kellett találni, hogy mennyi, hogy ötvenet írt-e föl, vagy húszat. Emlékszem, hogy egyszer így a hátamra ráírta, hogy ötven.

Cseres T.: Az már NBK volt, nagyobb baráti kölcsön.

Mészöly D.: Gondolkoztam, hogy nem húszat írt-e, de aztán mutatta az ujjával.

Cseres T.: Aztán volt az OBK, az száz forintos, volt a GBK, a gigászi baráti kölcsön.

Kuczka P.: 57-től kezdve a családdal együtt munka nélkül voltunk, így is mondhatom, és elég szegényesen éltünk. Ami azt jelenti, hogy majdnem az éhezés határán. Időnként Sarkadi meglátogatott bennünket, azt mondja a lányom ma, milyen érdekes, hogy mindig volt nála egy demizson. És nyilván azért volt nála, mert hozott valami kis innivalót. Beszélgettünk, aztán elment. A lányom azt mondja, hogy utána fölvette ő a hamutartót, és a hamutartó alá oda volt téve a százforintos. Úgy hagyta ott. KBK? GBK?

Cseres T.: Nem akart azzal rágyújtani.

Kuczka P.: Nem akart azzal rágyújtani.

Somlyó Gy.: Megkapta 1955-ben a Kossuth-díjat és ezen vásárolt magának egy vitorlást, mert az volt a nagy vágya és a nagy szerelme, a vitorlázás, ezt nagyon megértem, és azon csalinkázott egész nyáron, úgy hogy ki se szállt belőle, illetve csak éppen kiszállt, de abban lakott. Tehát én és sokan mások akkor Szigligeten nyaralgattunk, és ő folyton kiszállt Szigligeten, de még csak ott se aludt, csak egy fél napra kiszállt. Az egyik ilyen kiszállásakor a nagy vitorlavászon blúzában megjelent, már kicsit ittas volt, mint akkoriban azt lehet mondani, majdnem mindig. – Ki fogad velem – kérdezte –, hogy felmászom az esőcsatornán? – Én legalábbis azt mondtam, hogy senki se fogad veled ilyen marhaságra. És nyilván senki se biztatta, sőt mindenki visszatartotta, de ő elkezdett mászni az esőcsatornán, és fölmászott – a szigligeti alkotóház egy emeletes, de elég magas emelettel rendelkező épület –, a homlokzatán az első teraszról elkezdett mászni, fölmászott, végigmászott mindenféle párkányokon, a tető

alján, a tetőcsatornán, úgy, hogy mindenkiben megállt az ütő, ahogy ezt szokták mondani, őrzöngve vártuk, hogy jöjjön le. Lejött. Ilyet sokszor csinált, ez valamilyen játék volt a halállal, mert anélkül ezt nem lehet megcsinálni. Ő is azt élte meg, amit én, hogy húszéves korunkban a halál olyan egyszerű lett, amilyen a normális húszéves embernek máskor, amikor nem épp a háború kitörésekor vagyunk húszévesek, akkor borzasztó távoli dolog. Nekünk félelmetesen közeli volt. Többször jelen voltam, amikor ezt, vagy ilyeneket csinált, és folyton mondott is ilyeneket. Ugyanakkor, mikor tele volt ilyen nagyon is fiatalságra valló vágyakozásokkal, a nagy vitorlázás, a vitorlásra való lakás, a nomádság, meg ezek a szörnyű mutatványok, ugyanakkor ezt egy már öregedő ember csinálta. Nem egy fiatal 40 éves, hanem egy öregedő 40 éves férfi. Idegileg rendkívül megviselt volt. És *A gyáva*, amelyik aznap jelent meg, amikor meghalt, ennek a bátor gyávaságnak a kifejeződése is. Az is egy esztelen dolog, amit *A gyáva* hőse tesz, hogy a szerelmének valamiféle próbatételként, amit a szerelme nem kíván, megeszi a kukacot.

Cseres T.: Van benne egy majdnem serdüléssel járó vágyalom, hogy a férfi a kigyómart nő combjából a vért kiszívhatja.

Kuczka P.: Néhányszor én is voltam a Kondoréknál, odajártunk, a Tardos is odajött gyakran.

Cseres T.: Volt egy érzelmi vonatkozás.

Kuczka P.: Biztosan volt egy érzelmi vonatkozás, Sarkadi akkor még verset is írt néhányat.

Hubay M.: Valószínűleg *A gyávában* is a Kondor-házaspár jelenik meg.

Somlyó Gy.: Igen. És ezt a frissen megjelent kisregényt vitte fel Illés Endre ígéretével, hogy a folyóirat után ez most könyvalakban megjelenik, és ezt illusztrálni kell, és kérte, nem Kondort, hanem Kondor feleségét, hogy illusztrálja. Aki szintén művész volt, de hát Kondor mellett... Ez meglepő volt, hogy valaki ott abban a házban az asszonyt kéri meg, hogy illusztrálja. Úgy tudom, hogy ez a tragikus éjszaka ezzel a felkéréssel kezdődött.

Kuczka P.: Én másnap délelőtt úgy fél tíz körül tudtam meg, Sánta Feri hívott fel a munkahelyemen, a Képcsarnoknál, és ő mondta két mondatban, hogy meghalt Sarkadi, Kondorék ablakából esett ki. Tulajdonképpen alig hittem el azt, amit Sánta mondott, utána két mondat után Sánta Feri letette a telefont. Egyébként is nagyon rossz állapotban voltam akkor, minden okom megvolt rá, de ez borzalmas volt, lerohantam az utcára és kezdtem szaladgálni a háztömb körül, majd kimentem Sarkadiékhoz, ahol nem volt otthon éppen senki. Én ott váraкоztam, majd jött Lil, Sarkadi felesége és elmondta, hogy valóban meghalt, még tán azt is mondta, hogy vizsgálat folyik az ügyben. Ezután én elkezdtem futkározni, hogy megtudjam, hogy igazából mi történt, az egyik változat volt természetesen az, hogy ő vicces szokása szerint kimászott az erkélyre és lezuhant ott, a másik változat volt az, hogy öngyilkos lett, a harma-

dik már egy keményebb, a bűnügyi változat, hogy kilökték. Én el is mentem oda, hogy ott megnézzem, hogy mi történt, és ott volt a párkányon a körmének a nyoma.

Cseres T.: Szigligeten egy ilyen párkányon Imre gyakran végigment.

Mészöly D.: Ezt játszottuk, akkor nem volt alkohol bennünk, és itt pedig ő ivott nagyon erősen, mielőtt meghalt, úgy hogy én többek között annak tulajdonítom az ő lezuhanását, hogy nem tudta felmérni alkoholos állapotában.

Hubay M.: Ezzel szemben hadd mondjam meg, próbáltam én „átélni” ezt a jelenetet, úgy, ahogy ti mondjátok, és sehogy sem sikerült. Ha drámaírói feladatul kapnám, hogy ilyen és ilyen körülmények közt hozzam hősömet egy üres szobába, ahol az egyetlen tanú, mint vallotta, fálnak fordulva aludt, a többiek meg valahol kint a liftnél állnak, amiből következik, hogy az én mégoly alkoholos, mégoly exhibicionista hősömnek az égvilágon semmiféle közönsége nincs: ezt a jelenetet semmiféle fellegjáró drámaírói fantáziával nem tudnám megírni, hogy a tragikus hősöm – aki sapkáját keresni jött vissza – magányos önmutogatóként kilépjön az ablakon, a külső párkányra. Kinek mutogatta volna ezt az istenkísértő bravúrt az üres lakásban, az üres utca fölött, a töküres magyar éjszakában? Ráadásul hősünk a nyaktörő mutatványt egy majdnem bokáig érő begombolt köpenyben hajtja végre – ismertem azt a köpenyt, nekem is szolgált – amikor lent megtalálták Imrét, azt mondták, úgy volt a köpönyege rácsavarodva, mint rúdja egy zászló... Lehet valaki részeg, mégis sportember, s ha akrobatikát akar csinálni: ledobja a kabátját... Egyszerűen, drámaíróként én ezt a jelenetet nem bírnám megírni sehogysem, mert nem találom azt a belső indítást, ami egy üres szobában sapkáját kereső hősömet az ajtótól az ablakpárkányra viszi. Az biztos, hogy monodramaként nem tudnám megírni. Kétszereplős drámában: talán inkább. Háromszereplősben – Kondoréval – egy Sarkadi tollára méltó jelenet volna. Kár, hogy *megcsinálta*, ahelyett, hogy *megírta* volna.

Kuczka P.: A nyomozásaim során volt valaki, akihez elmentem, és aki kéresemre megnézte a boncolási jegyzőkönyvet. Majd utána eléggé kendőzve a dolgokat, azt mondta, hogy semmi különös nincs a boncolási jegyzőkönyvben.

Hubay M.: Egy biztos, hogy senki sem akart akkor újabb ügyet csinálni.

Kuczka P.: Senki. A forradalom után néhány évig, kinél tovább, kinél rövidebb ideig, néhány évig a forradalomból lehetett élni lélekben, de amikor mondjuk 63, mikor az első amnesztia volt, amikor az úgynevezett konszolidációs törekvések megindultak, amikortól kezdve mondjuk az *Új Írásban* már kezdtek megjelenni az elhallgatott, vagy elhallgattatott írók, költők. Amikor valamiféle anyagi változás is jött, ebben az időpontban öntötte el az embereket a reménytelenség. Az ember föladta.

Hubay M.: Ehhez az alkalmi szituációhoz végzetes háttérként hozzá kell venni azt is, hogy Sarkadi Imre két korszaknyitó drámája, a két utolsó, évek

óta fiókban volt, és az utolsó filmje is, a *Dúvad*, ahogy mondják: dobozban volt. A Sarkadi halálát követő korareggel, tehát alig pár órával a halála után, éjfélután esett halála után, Fábry Zoltánt, a *Dúvad* rendezőjét felhívják a minisztériumból, közlik vele, hogy menjen be a filmgyárba, pénz áll a házhoz, neki is, Sarkadinak is, már ki is van utalva, várja őket Bethlen úr a pénztárban, mert a *Dúvadot* a mai napon kiveszik a dobozból, benevezik minden fesztiválra... Fábry odamenet, megáll a Thököly úton, bekopog Sarkadiékhoz a szédületes jóhírrrel. Most tudja meg Imre halálát. A folytatást akkoriban így hallottam: Fábry viszi magával Lilt a filmgyárba, temetés előtt kell a pénz, Bethlen úr várja őket a pénztárban, kifizeti Fábrynak az eddig visszatartott honoráriumát, és Sarkadinénak Imre rég esedékes munkadíjának a felét: „az ön férje éjszaka elhunyt, özvegynek csak ötven százalékot fizetünk”. Meglepő párhuzamossággal: délelőtt telefonálnak a Madách Színházból, hogy előző délután kitzúzték műsorra az *Elveszett Paradicsomot*, csak elfelejtették megtelefonálni a hírt. Már próbálják is. Ilyen sürgős volt a mosakodás a Pilátusnak. Még ki sem hűlt szégyen, két műve előtt nyílt meg a sorompó – persze még most nem az *Oszlopos Simeon* előtt, a század e drámai remekművének még évekig várnia kellett rá, hogy színpadra kerülhessen. Minden esetre a büntudat és a cinizmus (az előző napra antedatálás!) szabad utat adott két Sarkadi műnek.

Kuczka P.: A csitítás szándékával

Hubay M.: Így aztán Sarkadi halálára pontosan hat héttel, megtörténhetett az a fájdalmasan gyönyörű premier a Madách Színházban, az *Elveszett paradicsomé*. Egy ilyen premiért kicsikarni, *egy ilyen premierért meghalni* – lucidus elmével, mindent belátó mosollyal – egy hőseihez oly hasonló, egy oly szabadlelkű drámaíróról, amilyen Sarkadi volt: még el is képzelhető. *Ultima ratio – ultima irrationalitas.*

(Összegyűjtötte: ALBERT ZSUZSA)